

Mohai Gabriella
Büntető Eljárásjogi és Büntetés-végrehajtási Jogi Tanszék
Témavezető: Hack Péter, tanszékvezető habil. egyetemi docens

Helyreállító jellegű szankciók a büntetőeljárásban

*„A büntetés szükséges rossz,
de nem szükséges,
hogy csak rossz legyen.”
(Noll, P.)*

I. A bűn és büntetés viszonyának alakulása az egyénhez, a társadalomhoz - az ősközösségektől napjainkig

A szabadságvesztés büntetés a vele szemben támasztott elvárásoknak nem felel meg, nem tart vissza sem speciális, sem generális értelemben. Nem rettent el, nem is fékez meg, legfeljebb a fogvatartás idejére hatástalanítja a tetteket. Emellett meglehetősen drága is, amit a társadalom és így végső soron maguk a sértettek fizetnek meg. A gond ugyanakkor az, hogy nincs helyette jobb, sőt gyakorlatilag más sem. A XXI. századba érve olyan új utakat kell keresni, amelyek kivezetnek a válságban lévő szabadságvesztés kátyújából és alternatívát kínálnak az elkövetők megbüntetésére.¹

A szabadságvesztésen kívüli alternatív szankciók szükségessége az Emberi Jogok Európai Bíróságának Magyarországra vonatkozó, fogvatartottakkal kapcsolatos ítéletei alapján is különös aktualitással merül fel napjainkban. A Varga és mások kontra Magyarország ügyben az Emberi Jogok Európai Bírósága (a továbbiakban: EJEB) megállapította a 2015. március 10-én nyilvánosságra hozott ítéletében, hogy a hat kérelmező fogvatartási körülményei sértették az embertelen, megalázó bánásmódnak az Emberi Jogok Európai Egyezménye 3. cikkében foglalt tilalmát. Az EJEB emellett kimondta, hogy Magyarországnak 6 hónapon belül akciótervet kell kidolgoznia a túlzásfoltosság csökkentésére. Az EJEB úgy ítélte meg, hogy a túlzásfoltosság rendszerszintű probléma, és ezért úgynevezett pilot ítéletet hozott az ügyben. Pilot eljárást akkor rendel el az EJEB, ha a beérkezett panaszok alapján egyértelművé válik, hogy egy

¹ BARABÁS, A. T. (2004) 9.

országban rendszerszerűen fordulnak elő hasonló jogsértések, és az egyedi panaszok ügyében hozott elmarasztaló ítéletek sem sarkallják az ország kormányát arra, hogy kezelje a problémát. A pilot ítéletben az EJEB arra kötelezte az államot, hogy 6 hónapon belül dolgozzon ki akcióttervet a magyar büntetés-végrehajtási rendszerben fennálló strukturális problémák megoldására. Az EJEB ítélete szerint ennek módja a fogvatartottak létszámának csökkentése például szabadságelvonással nem járó büntetések és kényszerintézkedések (pl. házi őrizet) szélesebb körű alkalmazásával – a megoldás tehát nem egyszerűen új férőhelyek létesítése. Az EJEB emellett úgy határozott, hogy a további, túlszűfolttságot sérelmező kérelmek elbírálását a pilot ítélet ellenére nem függeszti fel, ugyanis a körülbelül 450 hasonló ügyben folytatja az eljárást – ezzel is emlékeztetve Magyarországot a kötelezettségére.²

A túlszűfolttságot orvosló intézkedések már az EJEB ítélete előtt megkezdődtek Magyarországon. *Csóti András* bv. vezérőrnagy, bv. főtanácsos, a büntetés-végrehajtás országos parancsnoka 2013. szeptember 25-én az új magyar büntetés-végrehajtási törvény tervezetéről tartott nemzetközi konferencián elmondta, hogy a Kormány férőhely-bővítésekkel és új börtönök építésével, a büntetés-végrehajtási szervezet pedig új szemléletű jogintézmények kidolgozásával (reintegrációs őrizet, elektronikus távfelügyelet, alacsony biztonsági fokozatú elítéltek elhelyezésének, kezelésének rendszere, nyári börtön, telítettség kiegyensúlyozó program) kíván javítani a helyzeten.³ A 2015. január 1-jén hatályba lépett a *2013. évi CCXL. törvény a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról* (a továbbiakban: Bv. törvény), ezt követően a férőhely-bővítő legfrissebb intézkedések a következők voltak: 2015. március 16-án a Budapesti Fegyház- és Börtönben új fogvatartotti körletet adtak át. A 41 új zárka az uniós ajánlásoknak megfelelően, részben fogvatartotti munkával készült. A Budapesti Fegyház és Börtön „A” objektumának három szárnyból álló jobb csillag körletrészét leromlott műszaki állapota miatt 2001-ben bezárták. Az országos körszállításnak helyt adó, II. és III. szárnyat 2004-ben felújították, az I. szárny ismételt hasznosítására a férőhely-bővítési program keretében 2013-ban készült javaslat. Ennek eredményeként itt alakították ki az úgynevezett Hosszúidős Speciális Részleget (HSR) is, mely ezentúl az ország másik két hasonló részlegét tehermentesítheti.⁴ 2015. március 23-án adták át a Közép-dunántúli

² <http://helsinki.hu/pilot-eljaras-a-bortonok-tulzsufoltsaga-miatt>

³ CSÓTI, A. (2013): A magyar büntetés-végrehajtási szervezet múltja, jelene és jövője az új börtönügyi változások tükrében, *Börtönügyi Szemle*, 4. szám 16.

⁴ <http://bv.gov.hu/ferohelybovites-a-budapesti-fegyhazi-es-bortonben-20150316>

Országos Büntetés-végrehajtási Intézet 126 férőhelyes martonvásári objektumát. A korábban strukturális átalakítás, valamint gazdaságossági szempontok miatt bezárt objektum ismételt hasznosítására a férőhelybővítési program keretében készült javaslat. A tervezés és kivitelezés az európai uniós szabályoknak megfelelően és az Európa Tanács ajánlásainak figyelembevételével, fogvatartotti munka bevonásával valósult meg.⁵ A Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága 2015. január 29. napján felhívást adott ki önkormányzati tulajdonú, beépítésre szánt terület felajánlására. A terv egy 500 férőhelyes objektum létesítése, amely várhatóan 2018-2019-ben kezdheti meg a működését.⁶

A büntetés-végrehajtási szervezet elkötelezettségét a börtönnépesség magas számának csökkentése érdekében jól mutatja, hogy már 2013. szeptember 25-én, az új magyar büntetés-végrehajtási kódex tervezetéről tartott nemzetközi konferencián ismertették a büntetés-végrehajtási szervezet által kidolgozott új intézményeket, ahogyan arra a büntetés-végrehajtás országos parancsnoka is utalt. *Schmehl János* bv. dandártábornok, bv. főtanácsos, a büntetés-végrehajtás országos parancsnokának biztonsági és fogvatartási helyettese a Bv. törvény alábbi újdonságaira hívta fel a figyelmet. Az új törvény legnagyobb újítása a Kockázat Elemzési és Kezelési Rendszer kialakítása és működtetése. A bv. szervezet korábban nem rendelkezett arra vonatkozó mérésekkel és adatokkal, hogy a szabadságvesztést megkezdő fogvatartottat milyen visszaesési kockázattal lehet jellemezni, és az sem volt mérhető, hogy a fogvatartás során milyen fejlődésen, változáson megy keresztül, azaz reintegrációs hajlandósága milyen irányba változik. Ennek a szakmai alapú diagnosztikai és kezelési rendszernek a bevezetése új, speciális célkitűzésű intézet létrehozását követelte meg, melynek a feladata a hosszabb tartamú szabadságvesztésre ítélték diagnosztizálása, az őket befogadó intézetek kijelölése, reintegrációs programjuk kidolgozása az ítéletben meghatározott végrehajtási fokozaton belül. Mindennek érdekében alapították meg a Központi Kivizsgáló és Módszertani Intézetet.

Témánk szempontjából még jelentősebb új intézmény a reintegrációs őrizet. Már az új Bv. törvény hatályba lépése előtt megtartott konferencián felhívta a figyelmet a büntetés-végrehajtás országos parancsnokának biztonsági és fogvatartási helyettese erre az új büntetés-végrehajtási jogintézményre, amelynek segítségével a társadalmi visszailleszkedés lépcsőzetesen valósul meg. A teljes szabadságelvonás és a felelős, önálló életvezetés közé belép az állami szervek által felügyelt

⁵ <http://bv.gov.hu/ferohelybovites-a-kozep-dunantuli-orszagos-buntetes-vegrehajtasi-intezetben>

⁶ <http://bv.gov.hu/ferohelybovitesre-alkalmas-teruletet-keres-a-buntetes-vegrehajtas>

életszakasz, amely legfeljebb 6 hónapig tarthat.⁷ A reintegrációs őrizet 2015. április 1-től azoknak a fogvatartottaknak ad lehetőséget az új intézmény igénybevételére, akiket első alkalommal ítélték el nem személy elleni erőszakos bűncselekmény miatt öt évet meg nem haladó fogház- vagy börtön fokozatban végrehajtandó szabadságvesztés büntetésre. A reintegrációs őrizetbe kerülő jogerősen elítéltek korlátozottan nyerik vissza személyi szabadságukat, mivel a tényleges mozgási szabadság és a tartózkodási hely szabad megválasztása jogának korlátozása az őrizet végéig fennmarad. A reintegrációs őrizetbe kerülők már a büntetés tényleges kitöltése előtt távozhatnak a büntetés-végrehajtási intézetből, de csak a büntetés végrehajtási bíró által kijelölt ingatlanba, amelyet szigorúan meghatározott esetekben hagyhatnak el: a mindennapi élet szokásos szükségleteinek biztosítása, munkavégzés, oktatás, képzés, gyógykezelés céljából. A reintegrációs őrizet kizárólag az elektronikus távfelügyeleti eszközök alkalmazásával együtt alkalmazható. Ehhez elengedhetetlen, hogy a végrehajtás helyszínéül kijelölt ingatlan rendelkezzen elektromos hálózattal és folyamatos tápellátással, valamint az elektronikus távfelügyeleti eszközök adatforgalmához szükséges hálózati lefedettséggel és jelerősséggel. Magát az elektronikus távfelügyeleti eszközt a büntetés-végrehajtási intézet személyi állományának tagja helyezi fel az elítéltre.⁸ Meg kell említeni az elektronikus távfelügyeleti eszköz – mint a Bv. törvény egyik újdonsága – kapcsán, hogy az alkalmazására nemcsak reintegrációs őrizet esetén kerülhet sor. A büntetés-végrehajtási szervezet a legális intézetelhagyások (munkavégzés, külkórházi kihelyezés, kegyeleti jog gyakorlása, kimaradás) alkalmával is jó hasznát veszi.⁹

Ha csekélyebb mértékben és közvetett módon is, de hozzájárul a túlzásfoltosság csökkentéséhez, az egyes büntetés-végrehajtási intézetek tehermentesítéséhez a Bv. törvény által bevezetett, 2015. január 1. napjától érvényes új bevonulási rend. A büntetés-végrehajtási szervezet tájékoztatása szerint 2015. március 10-én vonult be az első önként jelentkező elítélt az új rend szerint. Az új szabályok értelmében a szabadságvesztés végrehajtásának a megkezdésére az elítéltet a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága (a továbbiakban BVOP) hívja fel. A felhívás tartalmazza a szabadságvesztés végrehajtásának a megkezdésére kijelölt intézet nevét, a jelentkezés napját és időpontját, tájékoztatást arról, hogy nem bocsátható feltételes szabadságra, aki a szabadságvesztés letöltését önhibájából nem kezdte meg, tájékoztatást a

⁷ SCHMEHL, J. (2013): Az új szabályozás főbb szakmai elemei és üzenetei, *Börtönügyi Szemle*, 4. sz. 19-21.

⁸ <http://www.arsboni.hu/reintegracios-orizet-uj-lehetosegek-a-buntetes-vegrehajtasban.html>

⁹ SCHMEHL, J. (2013): i.m. 21.

jelentkezési kötelezettség elmulasztásának egyéb következményeiről. Ez a szabályozás jelentős változásnak minősül a korábbi gyakorlathoz képest, amikor a bíróság hívta fel az elítéltet a lakóhelye szerinti megyei büntetés-végrehajtási intézetben való jelentkezésre. Korábban az adott intézet elvégezte a befogadással járó feladatokat, majd onnan hosszabb-rövidebb tartózkodási idő múlva a végrehajtási fokozatot, a visszaesés jellegét, a lakóhelyet figyelembe véve az országos parancsnokság döntése alapján az elítéltet átszállították a letöltő intézetbe, majd itt újra megtörtént a befogadás (orvosi befogadás, iratok ellenőrzése, nevelői elbeszélgetés, munkába állítás). Ennek a folyamatnak az egyszerűbbé és hatékonyabbá tételét célozta a jogszabályi változás, hogy az ítélet birtokában a BVOP már eleve a megfelelő intézetet tudja kijelölni a letöltésre, így a köztes megyei befogadással járó munka kimarad. A fogvatartottat nem kell szállítani, nem kell kétszer átesni a befogadáson, minden vele kapcsolatos feladat a letöltésre kijelölt intézetnél jelentkezik. A fogvatartottak szempontjából is hasznos a változás, hiszen azonnal megjelölheti a kapcsolattartóját, rendelkezésre áll a letéti pénze telefonálásra, vásárlásra.¹⁰

A BVOP minden erőfeszítése ellenére ugyanakkor nem a férőhelyek bővítése a megoldás – ahogyan arra az EJEB ítélet is utalt –, és a büntetés-végrehajtási szervezet által kidolgozott új szemléletű jogintézmények sem elégségesek a túlzásfoltosság problémájának átfogó kezelésére, ezért kell figyelmünket a helyreállító igazságszolgáltatás felé fordítanunk. A kárhelyreállító – resztoratív – igazságszolgáltatás rendszerébe illeszkedik a közösségi alapú szankciók gondolata, mely az érintettek szorosabb bevonásával igyekszik megoldani a bűncselekménnyel okozott károk jóvátételét, a közösségi béke visszaállítását, és mint ilyen, nem új találmány. Az emberiség történetében több ezer évig alkalmazták a bűncselekmény miatt keletkezett konfliktusok megoldására. Még a legszigorúbbnak tartott ókori és középkori törvényekben is találhatunk rendelkezéseket a tettes jóvátételének lehetőségéről a felek egyezsége alapján. Az áldozati érdekek teljes háttérbe szorulása a XVIII. században az emberi és polgári jogok, különösen a törvény előtti egyenlőség elvének érvényre juttatásához köthető. Olyan rendszerben ugyanis, ahol mindenki azonos mérce alapján mérettetik meg, nem megengedhető az egyéni eltérés, adott esetben az egyezséggel történő mentesülés. Nemes eszmének esett áldozatul tehát a sértett, akinek helyzete azóta sem rendeződött.¹¹ A közösségi büntetések, mint „újralfeltalált” lehetőség helyes alkalmazására

¹⁰ <http://bv.gov.hu/befogadtuk-az-also-felhivasra-jelentkezo-eliteltet>

¹¹ BARABÁS, A. T. (2004): 10.

hívja fel a figyelmet *Kerezi Klára* a „*Kontroll vagy támogatás: az alternatív szankciók dilemmája*” című könyvében.

A civiljogi megoldások, illetve a kárhelyreállító igazságszolgáltatási eszközök térnyerése addig a határig indokolt, amíg nem fenyegeti a büntetőjog lényegi sajátosságait. A büntető igazságszolgáltatás margóján megjelenő új megoldások nem eredményezhetik a magánbosszú visszatérését, és nem fenyegethetik a pártatlan igazságszolgáltatás érvényesülését. Napjaink büntető igazságszolgáltatási rendszereiben tapasztalhatjuk azt, hogy még a formális büntető igazságszolgáltatási rendszer „bemeneti kapujában” gyakorlattá vált elterelő megoldások sem jelentik azt, hogy a diverzió elkerülheti a formális büntető igazságszolgáltatást, és valóban informális, „visszatársadalmasított” fórum rendezné az ügyet. A formális büntető igazságszolgáltatás „óvó szeme” ugyanis végigkíséri ezeket a diverziós eljárásokat, s amennyiben azok nem nyújtanak megnyugtató megoldást, „visszaveszi” az ügy elbírálását, és lefolytatja a formális eljárást. Tehát a szándék nem az okozott sérelem személyessé, egyénivé tételére irányul. Ebből arra következtethetünk, hogy napjainkban sokkal inkább a formális büntetőeljárás megújítására, szemléletalakításra szolgál a helyreállító igazságszolgáltatás eszközrendszere, semmint a formális megoldások helyettesítésére.¹²

Egy rövid történelmi áttekintés tudja csak igazán láttatni azt a körforgást, amelyet a közösségi alapú helyreállító szankciók a társadalmi fejlődés során bejártak. *Barabás A. Tünde* *Börtön helyett egyezség?* című könyvében arra mutat rá, hogy a jóvátétel gondolatának felértékelődésével „nincs új a nap alatt”. A jóvátétel gondolatának feléledése, a jóvátételi büntetés alkalmazása a szabadságvesztésből való kiábrándultságnak és a tettetést érő káros hatások mellett a sértetti igények elismerésének egyaránt köszönhető. A (kár)jóvátétel valójában a különféle kriminálpolitikai elméletek szintézise, hiszen az áldozati igényeket éppúgy érvényre juttatja, mint a tettes és a társadalom szempontjait. A jóvátétel a legkülönbélebb formákban jelenhet meg mind a büntetőeljárásban, mind az eljáráson kívül.¹³

A bűnelkövetés és következménye – a bűnhődés-büntetés gondolkörének kialakulása – azonos időszakokra tehető a civilizált emberi társadalom kezdeteivel. A büntetés, mint a megzavart rend visszaállításának eszköze, először a primitív társadalom közösségeiben jelent meg, ahol nem volt eltérhető a közösség belső normáit, illetve az egyes tagjait sértő, közösséget bomlasztó magatartás. Már a vadász és

¹² KEREZSI, K. (2006): 262-263.

¹³ BARABÁS, A. T. (2004):13-14.

gyűjtögető hordákban, majd a rétegződő földművelő és állattenyésztő csoportokban működött az eltérő magatartások szociális kontrollja, a normaszegést büntették. A messzemenő egyenlőség, a társadalmi hierarchia, és a központi intézkedések hiánya miatt viszont a konfliktust általában az érintett felek önállóan vagy a közösség bevonásával rendezték. Az alkalmazott szankciók azonban semmiképpen sem tekinthetők a modern értelemben vett büntetések elődeinek, hiszen egyrészt azok „egyedi”, kifejezetten az adott esetre kialakított eszközök voltak, másrészt pedig főként a deviáns magatartások következményeit, a „rosszabb” elkerülését, a lehetséges kár megtérítését, a status quo visszaállítását és a béke helyreállítását szolgálták. Így már az „emberiség hajnalán” megjelent a kompozíció, az áldozat kárpótlását célzó intézmény is, ahogyan Horten megfogalmazta: *„kártérítés és büntetés egyazon gondolatból származó testvérek, akik az idők folyamán elidegenedtek egymástól”*.¹⁴ Barabás A. Tünde gondolatait a büntetések ősközösségi, államok kialakulása előtti eredetéről alátámasztja a *Büntetéstan alapfogalmak* című tankönyv. A tankönyv szerint a büntetések eredete az állam előtti időszakban a közösségi, úgynevezett nemzetségi társadalmak korára nyúlik vissza, és a büntetés eredetét valószínűleg a bosszúban kell keresni, amelyet valamely közösséget vagy annak tagját sértő cselekmény váltott ki egy-egy embercsoportból. A vétkes ellenséggé vált, olyan tisztátalan lényé, akitől a közösségnek meg kellett szabadulnia. Ki kellett taszítani a közösségből, ami azt jelentette, hogy meg kellett ölni, kiengesztelésül feláldozni az istennek, vagy ki kellett űzni a közösségből, ami az ősi, civilizációt megelőző korban szintúgy egyenlő volt a halálra ítélelssel (a természet erői, a vadállatok, vagy a rendszerint ellenséges nemzetségek (törzsek) révén teljesedett be a büntetés). Egyes szakmai kútfők szerint a fejlődés későbbi szakaszában már megkímélték a vétkes életét, s így a (saját) közösségén belül lett kiteszított, pontosabban státuszvesztést szenvedett el: szabadból szolgává lett. A büntetés lényege tehát a közösségből való kiteszítésből fakadt.¹⁵

A bosszú mellett a kártérítésnek – vagyis a sértő fél jóvátételének a sértett részére a jogbéke helyreállítása céljából – a történelemben mély gyökerei vannak. Megjelent már akkor, amikor a nemzetségek közötti vérbosszú korlátozása szükségessé vált az egyes embercsoportok fennmaradása érdekében. Ezért lett mindinkább általánossá a *talio*-elv alkalmazása is, ami az okok kutatása nélkül, az „igazságosság” alapján a sérelem orvoslását azonos kár okozásával oldotta meg. Ennek továbbfejlesztett formája a kompozíció vagy kompenzáció, amely az

¹⁴ BARABÁS, A. T. (2004): 17-18.

¹⁵ KABÓDI, CS. – LÓRINCZ, J. – MEZEY, B. (2005): 19-20.

anyagi kártalanítást tette lehetővé. A *talio*-elv a legrégebbi, patriarchális rabszolgatartó társadalmak kodifikációjában is megtalálható (Hammurabi törvénykönyve, Mózes törvénye). Később a fejlődő államhatalommal együtt kialakult az a természetes elképzelés, hogy a jogsértés következménye elsősorban az érintettekre tartozó ügy, ahol csak a kompenzáció elmaradása esetén engedtek szabad teret a vérbosszúnak, vagy a már intézményesített formák között működő államhatalom szerzett érvényt a jog parancsának, és a „nem teljesítést” rabszolgaságba vetéssel, testcsonkító büntetéssel vagy halálbüntetéssel sújtották. Ezzel lassan teret nyert az ún. köz-igazságszolgáltatás is a privát konfliktusfeloldás mellett. Mert bár a *talio* és a *kompozíció* büntetések, de még tükrözik azt a felfogást, amely szerint céljuk elsősorban a sértettnek nyújtandó elégtétel, amit csak végső soron biztosít az államhatalom.

A görög városállamok jogában is megtalálhatóak voltak a szigorú megtorló büntetések (*Drakhon* törvényei), ugyanakkor a városállamok kialakulásakor önálló büntetőjogról, büntetőeljárásról még nem beszélhetünk. A további fejlődés során a szigorú *talio*-elv egyre inkább kiszorult a gyakorlati törvényalkotásból, míg a törvényesen megállapított pénzbüntetés egyre nagyobb jelentőséghez jutott. A fejlődő görög jog arra törekedett (*Platón, Arisztotelész*), hogy a bosszúnak és erőszaknak ne engedjen teret, mert ez akadályozta volna az erkölcsileg motivált, közösségi értelemben művelt polgárság kialakításához szükséges nevelési célszabályok érvényre juttatását.

A római jog erőteljesen törekedett a konfliktusok polgári eljárási rendezésére. Az első kodifikáció, a XII táblás törvény főszabályként még a *talio*-elvet alkalmazta, de egyes személyek elleni tettek esetén – a polgári út igénybevételeivel – a törvény tarifális vagyoni váltságot állapított meg. Ahol a *talio* megmaradt, ott is kötelező volt az előzetes egyeztetés megkísérlése a pénzüsszegben történő jóvátételről. Ilyen módon a fiatal paraszti Rómában két kategóriája alakult ki a bűncselekményeknek: a magánüldözés alá eső *deliktumok* és a közüldözés alá eső *crimenek*. A deliktumok magánjellege a klasszikus kortól mindinkább megszilárdult, a kötelező *compositio* rendszere kizárólagossá vált. Az itt alkalmazott pénzbüntetés azonban nem volt azonos a modern büntetőjogok pénzbüntetésével, éspedig azért nem, mert általában a sértett kárának megtérítését is magában foglalta. A XII táblás törvény szankcióként csak a halálbüntetést ismerte, kivéve a pénzbüntetés ritka eseteit, illetve a bírság megvesszőzéssel való kombinációját. A szabadságvesztést mai értelemben az ókori Róma nem alkalmazta, börtön jellegű építményeikben csak a kivégzésük előtt őrizték a rabokat. A *crimenek* növekvő számával arányosan, különösen az i. e. III. évszázadtól csökkenni kezdett a

magánjog jelentősége, ami erős, megtorló jellegű bíraskodás kialakulásával járt együtt. Ennek okát az alacsonyabb rendűekkel szemben fenntartott privilégiumok megőrzésére való törekvésben kereshetjük. A magánjog szerepe egyre inkább a személyek közötti kriminális konfliktusok és kisebb súlyú bűncselekmények kontrolljára korlátozódott. Ezen időszak végére erősen kötött büntetési rendszer alakult ki, különleges halálbüntetésekkel (keresztrefeszítés, megégetés, vadállatok elé dobás), és általánossá vált a kényszermunka mint szankció.

A Nyugat-Római Birodalom bukását követően a széteső igazságszolgáltatás tehetetlensége következtében ismét a bűnök közvetlen és azonnali megtorlása vált általánossá. Az Európában megjelenő korai feudális államok – amelyekben erőteljesen élt és hatott az ősközösség számos eleme – bűnüldözésében újból gyakorlattá vált az egyéni és nemzeti vérbosszú, amelyet csak fokozatosan szorított háttérbe a kompozíció, összekapcsolódva a megtorlás és elrettentés gondolatával. A feudális nagyurak kezdeti önkénye után az erősödő államban csak a Karolingok idején nyerte vissza a pénzbüntetés a korábbi helyét a büntetések sorában. A gazdaság ekkor érte el azt a fejlettségi fokozatot, hogy a jogsértők vagy családjuk általi fizetés már nem tűnt lehetetlennek. Ennek ellenére a pénzbüntetési szisztéma fellendülése csak rövid ideig tarthatott, többek között a népvándorlások okozta politikai-gazdasági széttzilálódás miatt. A korai középkorban csak a Frank Birodalom jogalkalmazásában találkozhatunk komoly törekvésekkel a pénzbüntetés kiterjesztésére. Itt ugyanis a kontrollálhatatlan családi bosszú visszaszorítása érdekében erős kompozíciós szisztémát dolgoztak ki. Olyan magasan differenciált, sokoldalú pénzbüntetési rendszert hoztak létre, amelyet különösen a kisebb súlyú büntetések (pl. kisebb értékű lopások, testi sértések) esetén alkalmaztak. A vagyontalan szabadok a tulajdon és birtokrendszer átalakulásával hűbérurak szolgálatába álltak, a védtelen szegények keresték a földesurak védelmét. A kialakuló alá-fölérendeltségi kapcsolatok, a vazallusrendszer láncolatának létrejötte azzal a következménnyel járt, hogy a korábbi nemzeti, nagycsaládi kötelékek megszakadtak, és az esetleges bűnelkövető abba a helyzetbe került, hogy vétkéért egyedül, rokoni támogatás nélkül kellett „megfizetnie”. Az új államszervezet jellemzője volt, hogy nem tett különbséget privát és közjog között. A király a békepénzeket többé már nem a közösség, hanem a maga számára, mint saját joga sérelméért járó díjat szedte be, és így tehettek az immunitással rendelkező urak is. Lehetővé vált mindenféle büntetés – így a testi fenyítő büntetések, sőt a halálbüntetés – pénzbeli megváltása is. A bizonytalan körülmények között az igazságszolgáltatás szűk hatóköre miatt nehéz volt jogot érvényesíteni,

leküzdhetetlen nehézségekkel került szembe a felderítés és a bizonyítás. Ezért mindinkább a megtorlás és az elrettentés vált uralkodóvá, a vétkeket mértéktelen szigorral, kínzó büntetésekkel torolták meg.

A XI. századtól kezdődően az egyház sorozatosan lépett fel a helyzet konszolidálása érdekében. Ez a folyamat az „isteni béke” fogalmának megteremtésével kezdődött, amivel kizárták a magánbosszú lehetőségét, a vétkeseket ezután nem a szembenálló fél büntette meg, hanem világi hátrányok fenyegették. Lassanként az összes vétkes tett büntetését átvette az állam, azaz a jogszerű erőszak-alkalmazás állami monopóliummá vált. Az egyház ugyanakkor jelentős szerepet játszott a nevelő-javító gondolat érvényre juttatásában is, ami a gyakorlatban tagjainak a börtönöket látogató és az elítélteket patronáló tevékenységével valósult meg. A békítés–büntetés állami monopolizálásával mindinkább háttérbe szorult a sértett, és a *tettes-áldozat* konfliktus helyébe a *tettes-állam* konfliktus lépett. A biztonsági és elrettentő büntetések fokozatosan erősödtek a büntetőeljárásban. Az ilyen rendszerrel természetesen összeegyeztethetetlen volt, hogy az eljárást az érintett feleknek átengedjék. A fellépő hivatalos vádló mind több és több feladatot vett át a sértett igényétől függetlenül, így az áldozat – azzal az érdekével, hogy sérelme orvoslást nyerjen – mindinkább háttérbe szorult, és hosszú évszázadokra, lényegében egészen a XX. század közepéig az igazságszolgáltatás mellékszereplőjévé, feljelentővé, tanúvá degradálódott.¹⁶

Anélkül, hogy a büntetések történelmi fejlődését részleteiben végigkövetnénk, láthatjuk azt a tendenciát, ahogyan a pénzbüntetést és a kompenzációt felváltották a fenyegető-megtorló büntetések. Ennek megvilágítására, hogy miért történt ez így, egész sor magyarázat született. *Bianchi* a büntetések restitutív jellegének represszív alakulását a bűncselekményekhez bűnös tetteként való viszonyulásban látta. Az ún. „nivellálódási” teória a kínzó-megtorló büntetések megjelenésének okát a szabadoknak a nem-szabadok általi fenyegetettséggel, és az erre való reagálással magyarázza. Más elméletek abból a feltevésből kiindulva, hogy a normaváltozások alapja a társadalom gazdasági struktúrájának változása, a korábbi kapcsolatok felbomlásával, a nagycsaládok széthullásával, az egyedül maradó elszegényedett bűnelkövető fizetésképtelenségével indokolják a pénzbüntetés visszaszorulását, megemlítve az összegek emelkedésének szerepét is. Ismertek az uralkodó érdek- és intézményszociológiai magyarázatok, amelyek a büntetőjogot a hatalom differenciálódása elemének tekintik.

¹⁶ BARABÁS, A. T. (2004): 18-26.

Így magyarázható a fordulat azzal, hogy az államhatalom a konszolidáció útjára térve szükségét érezte a büntetőjogot, mint az érdekérvényesítés eszközét erőszakkal alkalmazni.¹⁷

A büntetések legújabb kori történelmével kapcsolatban *Barabás A. Tünde* azt emelte ki, hogy a II. világháborút követően alakult meg a társadalomvédelem mozgalma, „*defence sociale*” amely a büntetőjog szankciórendszerének széles körű reformjával kívánt választ adni a bűnözés elleni küzdelem kérdéseire. Az irányzat a bűnözést társadalmi jelenségnek tekintve, a büntetést elsősorban a társadalom védelme érdekében a tettes személyéhez igazított egyéniesített intézkedésnek fogja fel. A társaság 1954-ben tartott harmadik kongresszusán olyan minimális programot dolgoztak ki, amely az addigra szétváló különböző irányzatainak közös kiindulási alapot jelenthetett. E program szerint a szankció olyan eszköz, amely megfelel a büntetőjog céljának és elősegíti az elítélt reszocializációját. A radikálisok kizárólag biztonsági intézkedések alkalmazását kívánták az elkövető antiszociális viselkedése miatt. A mérsékeltek pedig – akik szerint a büntetés célja és alkalmazása a társadalom védelmi igénye által meghatározott – a speciális prevenciót is lényegesnek tartották. Az 50-es évektől kezdve az USA-ban és a skandináv országokban a jóléti államkoncepció keretei között megindult a *treatment* ideológia gyakorlati megvalósítása. Az elmélet kiindulópontja a tetterányos büntetési rendszerrel szemben a tettes személye volt, akinek megjavítását-átnevelését kívánták elérni a szabadságelvonás formájában megjelenő kezelés során. A szabadságvesztés határozatlan tartamú volt, és a szabadulásról szakemberekből álló (pszichológusok, pedagógusok, orvosok) bizottság döntött, ha a kezelést sikeresnek nyilvánították. A *treatment* programokat elsősorban fiatalokú elkövetőkkel és visszaeső bűnözőkkel szemben alkalmazták. A kezelés első részét – személyiség átnevelése – egyéni és csoportterápia igénybevételével a szabadságelvonás alatt kívánták megvalósítani. A második szakasz már nem intézeti keretek között, hanem az individumot a társadalomba visszavezetve, utógondozás formájában zajlott. A megvalósításhoz fűzött nagy remények nem igazolódtak be. A 70-es évek végétől a *treatment*-tel kapcsolatos csalódottság többirányú változást indított meg. Egyrésztől újjáéledtek a klasszicista eszmék, amelyek a tetterányos-igazságos büntetést tűzték ki célul: neoklasszicista iskola. Emellett felerősödtek a reszocializációs törekvések, amelyek a börtönök káros hatásainak és a stigmatizáció elkerülésének célját tűzték ki maguk elé. A fejlődés másik fő iránya a viktimológiai szemlélet beszivárgása, hiszen a tett-, majd a tettes

¹⁷ BARABÁS, A. T. (2004) 26-27.

orientált ideológiák kudarcáért egyaránt felhívta a figyelmet az áldozatra. A harmadik irányzatot a dekriminalizációs törekvésekkel lehet jellemezni. Az angolszász, majd német jogrendszerekben megjelenő diverziós elméletek a büntető igazságszolgáltatás sikertelenségét látva, az elkövetőt a büntetőeljárásból (egészéből/részből) törekedtek kivonni.

Mindezek az elképzelések egyértelműen az új, alternatív büntetési formák kialakításának irányába mutattak és felerősítették az olyan szankciók iránti igényeket, amelyek képesek az áldozat és a társadalom igényeit is érvényre juttatni, és ennek köszönhető a jóvátétel ismételt felfedezése.¹⁸ A büntetések fejlődésének történeti útját szemlélteti a következő táblázat, amely alapján egy körforgásnak, kiindulási állapotába visszatérő folyamatnak lehetünk tanúi.

	A büntetőhatalom érvényesítésének igénye
↑ történelmi fejlődés	állam + közösség/egyén
	állam
	közösség/egyén

A szabadságvesztésen kívüli, alternatív vagy közösségi szankciók gondolata, mint láttunk, nem új keletű, de a modern korban új koncepcióban, a helyreállító igazságszolgáltatás gondolkörében valósult meg. Mit is takar valójában a helyreállító igazságszolgáltatás? Erre a kérdésre a választ *Bárd Petra* adja meg *A kriminálpolitika és társadalmi bűnmegelőzés* című kézikönyvben. Mint minden új paradigma, a helyreállító igazságszolgáltatás is kezdetben valaminek az ellenpontjaként jött létre. Ebben az esetben a *retributív* igazságszolgáltatás negatívumaira adott válaszként tört előre a *resztoratív* igazságszolgáltatás. A helyreállító igazságszolgáltatás elméletét az új-zélandi maorik és az észak-amerikai navajo indiánok hagyományai inspirálták. Az európai, amerikai individualista szemléletet követő államokkal ellentétben ezek a kultúrák sokkal nagyobb hangsúlyt fektetnek a közösségi jogokra, a közösségi létre. Az elkövetőt nem stigmatizálják, nem rekesztik ki, hanem a közösség vele együtt dolgozza fel a sérelmet, a kárt, és a megbocsátás aktusával továbbra is a közösség teljes jogú tagjaként létezhet. A kezdeti európai és észak-amerikai tapasztalatok, a hagyományos, őslakosok által alkalmazott resztoratív technikák azt mutatták, hogy az áldozatok számára sokszor fontosabb a bocsánatkérés, azaz a szimbolikus jóvátétel, mint maga a kompenzáció. A történeti előzmények ellenére a fejlett

¹⁸ BARABÁS, A. T. (2004): 34-37.

világban a helyreállító igazságszolgáltatás újjáéledése véletlennek köszönhető. 1974-ben az Ontario-beli Kitchenerben egy pártfogó felügyelő, Mark Yantzi javaslatára fiatalokú vandál elkövetők felkeresték a sértetteket az elítélés után, de még a büntetés kiszabása előtt. A találkozás igen sikeres volt, a sértettek megbocsátottak, a bíróság pedig pénzbüntetés kiszabása mellett három hónapot adott a fiataloknak a sértettek kárának megtérítésére. (Az egyik elkövető később maga is mediátor lett.) Az 1990-es években a gondoskodó állam elméletét felváltotta a szolgáltató állam. Igényként merült fel az állam érdekvédelmén túl a sértett reparálása, az eljárásban aktív félként való részvétele.

A helyreállító igazságszolgáltatással kapcsolatban számos vitatott kérdés merült fel. Egyes szerzők a helyreállító igazságszolgáltatás tág értelemben vett, mások szűk értelemben vett fogalmát használják. A szakértők ellentmondanak egymásnak továbbá abban is, hogy a szűk értelemben vett resztoratív eljárást a hagyományos büntetőeljárás komplementer részeként vagy alternatívájaként tekintik. A helyreállító igazságszolgáltatás tág értelemben nem más, mint ősi gondolat, amely a fejlett világban az 1990-es évek végére társadalmi mozgalommá fejlődött. Elsődleges célja a problémamegoldás, a sérelmek feloldása, illetve olyan megelőzési módszer kidolgozása, amely nem elsősorban a büntetésre helyezi a hangsúlyt. A Suffolki Egyetem Helyreállító Igazságszolgáltatási Központja szerint *„a jog, a szakértők és az állam dominanciája helyett a resztoratív konfliktusrendezés gondolata összehozni azokat, akiket sérelem ért, a sérelem okozóit, és az érintett közösségeket annak érdekében, hogy megtalálják azt a megoldást, amely biztosítja a jóvátételt, a megbékélést és a kapcsolatok újjáépítését.”* A helyreállító igazságszolgáltatás partnerkapcsolatokat épít annak érdekében, hogy újjáteremtse a társadalmon belüli sérelemokozásra adott konstruktív válaszkeresés iránti kölcsönös felelősségérzetet. Szűk értelemben a helyreállító igazságszolgáltatás a büntetőelméletek egyike, amely a bűnre mint valamely egyén vagy a közösség ellen, és nem az állam ellen elkövetett cselekményre fekteti a hangsúlyt, ugyanakkor nem csorbítja az állam büntető monopóliumát.

A hagyományos és a helyreállító igazságszolgáltatás összehasonlítása során az állapítható meg, hogy a retributív büntetőjog a cselekményre fókuszál, és kizárólag annak alapján ítéli meg az elkövetőt. A resztoratív igazságszolgáltatásban a cselekményt ítéljük el, nem az embert, aki elkövette azt. Őt ehelyett továbbra is a társadalom teljes jogú tagjának tekintjük, így emberi méltóságát is jobban tiszteletben tartjuk, elősegítjük, hogy a bocsánatkérést és a kár megtérítését ő

kezdeményezze, és az ne oktrojált, az állam által elvárt aktus legyen. Mivel nem rekesztettük ki a társadalomból, könnyebben talál vissza a közösségbe. Tehát a hagyományos büntető igazságszolgáltatás szerint a jog megsértése bűnösséget hoz létre, míg a resztoratív elmélet szerint kötelezettséget keletkeztet. További különbség, hogy a hagyományos igazságszolgáltatást szigorú formalitás jellemzi, míg a helyreállító igazságszolgáltatás informális. A hagyományos büntetőeljárás nyilvános, a resztoratív nem az. A hagyományos büntetőeljárás eredménye a büntetés, amely megelőz, elrettent, semlegesít, míg a resztoratív eljárás megegyezéssel végződik, amely szintén alkalmas speciális és generális prevencióra. Az igazságszolgáltatási rendszer is nyertese lehet a resztoratív szemléletnek, hiszen az tehermentesítheti a bíróságokat, így a bírák a súlyosabb ügyekre koncentrálhatnak. A polgári eljárások is csökkenhetnek, hiszen az áldozatot kártalanítják, továbbá nincs aránytalan költségvonzata, sőt költségkímélő a hagyományos eljáráshoz képest.

A helyreállító igazságszolgáltatás bemutatása kapcsán *Bárd Petra* hangsúlyozza, hogy bár a helyreállító igazságszolgáltatás hatékony technika a konfliktuskezelésben, a büntető igazságszolgáltatás nem csúszhat ki teljes mértékben az állami befolyás alól. Egyrészt a biztonság, másrészt a jogállamiság biztosítása miatt nem, azaz annak érdekében, hogy a jogsértésre adott válaszok ne mutassanak jelentős inkonzisztenciát, valamint az eljárási garanciák és emberi jogok ne sérüljenek. A helyreállító igazságszolgáltatás eszközeit a megfelelő garanciákkal kell körbeágyazni alkalmazásuk során. A helyreállító igazságszolgáltatás nem gyógyír mindenfajta társadalmi problémára, bizonyos bűncselekmény típusok esetén nem is alkalmazható. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ezekben az esetekben a büntetéshez, különösen a szabadságvesztés büntetéshez, mint egyedüli alternatívához kellene (vissza)fordulni. Számos egyéb hatékony stratégia létezik a bűnelkövetés megelőzésére, a visszaesés elkerülésére, a sértett kárának megtérítésére. Ahogyan az Alkotmánybíróság is kifejtette *„(a) büntetőjog a jogi felelősségi rendszerben az ultima ratio. Társadalmi rendeltetése, hogy a jogrendszer egészének szankciós zárköve legyen. A büntetőjogi szankció, a büntetés szerepe és rendeltetése a jogi és erkölcsi normák épségének fenntartása akkor, amikor már más jogágak szankciói nem segítenek.”*¹⁹. Amennyiben mégis a büntetőjog eszközeihez kell nyúlni, fontos volna a büntetőjogi szankciók differenciálása, a szankciók kreatív meghatározása, a bűncselekmény természetéhez igazított, bűncselekmény-adekvát

¹⁹ 30/1992. (V. 26.) AB határozat

büntetés, amely ugyanakkor nem feltétlenül jelent enyhe szankciót. Ahol a közvetítői eljárás nem alkalmazható, a differenciált szankciórendszer még mindig felhívható, mielőtt végső eszközként a szabadságelvonást elrendelné a bíróság.²⁰

A helyreállító igazságszolgáltatás koncepciójának felvázolása és a társadalomba történő integráció kapcsán nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy milyen társadalomba is célozzuk „vissza-integrálni” az elkövetőket. *Ulrich Beck* a kockázat-társadalomról szóló munkája a közösség megváltozott voltára hívja fel a figyelmet, szerinte nem hagyhatjuk figyelmen kívül a közösség jellemzőit. *Beck* szerint, ha társadalmi integráció főbb irányait vizsgáljuk, akkor azt láthatjuk, hogy ezek éppen azokhoz a társadalmi intézményekhez kapcsolódnak, amelyek felbomlására vagy átalakulására a társadalomtudományok régóta figyelmeztetnek. Ezeket a bomlási folyamatokat az individualizációs folyamatok részeként értékeli a szerző. A történelmi fejlődés során az ipari társadalom szociális szöveteként az osztályhelyzet, a hivatás, a kiscsalád, a nemi szerepek alkotják, ezek azonban a késő modernitásban széttöredeztek. A kereső munka szabványosított rendszere felbomlott, az élethossziglani egész napos munka normája megdőlt, általánossá vált a foglalkoztatási bizonytalanság, új kockázatokkal teli foglalkoztatottsági módok jöttek létre. A munkaerőpiacot a rugalmas, plurális alulfoglalkoztatottság jellemzi, és egyúttal a tömeges munkanélküliség, amely az individualizációnak köszönhetően már nem osztály- vagy marginális csoporthelyzet, hanem egyéni kudarc és probléma. A foglalkoztatás védelmi funkciójának hanyatlásával párhuzamosan az oktatás helyzete is megrendült. Az oktatás már nem garantálja a munkaerőpiacon való elhelyezkedés biztos esélyét, viszont nélkülözhetetlen az álláskereséshez. Az iskolai végzettség tehát egyre kevésbé elégséges, egyúttal viszont egyre szükségesebb. A legesélytelenebbek azok, akik csak az általános iskolát végzik el. A családi kapcsolatok reintegrációs erejére, a család erőforrásainak felhasználására elsősorban a helyreállító igazságszolgáltatási eszközök helyeznek hangsúlyt. A kockázati társadalomban azonban a család szerepe is átalakul. A modernitás piaci modelljének alapja a család- és házasság nélküli társadalom. Mindenkinek önállóan, a piaci követelmények irányában szabadnak kell lennie ahhoz, hogy biztosítsa gazdasági létét. A piaci szubjektum az egyedülálló, partneri kapcsolattól, házasságtól, családtól nem korlátozott egyén. Az élethossziglani egységes család – ahogyan az élethossziglani munka – megszűnik az emberi élet

²⁰ BORBÍRÓ, A. – KEREZSI, K. (szerk.) I. (2009): 191-215.

alapkövének lenni; az emberek sokkal inkább életszakaszokhoz kötődően „részcsalád-életeket” élnek, az együttélés új formái jönnek létre. Beck szerint ellentét feszül az állami szervek intézkedései és a vázolt folyamatok között. Az állami szervek az ipari társadalomnak megfelelő életút kategóriákban gondolkoznak, az általuk tételezett „normális életút” olyan elemekből áll, amelyek felbomlóban vannak. Eszközeiket a korábbi kategóriákhoz igazítják, egyre nagyobb feszültséget indukálva. Beck észrevételei különösen megfontolandóak a „felelőssé tevés” (*responsibilization*) jelenlegi tendenciáinak fényében, amikor a társadalmi boldogulás vagy leszakadás kizárólag az egyéni felelősségvállalás kérdésének minősül. Jól láthatóak ennek jelei a büntetőpolitikában is, amely az egyéni felelősségvállalást tekinti a társadalmi reintegráció kulcsának.²¹

II. Közösségi alapú helyreállító szankciók

A helyreállító igazságszolgáltatás gondolatába szervesen illeszkedő közösségi büntetések rendszerében *Kerecsi Klára* segít eligazodni. Az alternatív szankciók rendszertani helyének meghatározásánál jelentősége van annak, hogy a szabadságvesztéssel nem járó szankciók fogalmkörében az *alternatíva* valójában többértelmű: (1) jelentheti az adott ügy bíróság elé vitelét megelőző olyan eljárást, amelynek célja a bírósági eljárásban történő felelősségre vonás elkerülése; (2) jelentheti a szabadságelvonás konkrét kiváltását; és (3) a szabadságvesztés káros hatásainak kiküszöbölését is.

A *szabadságelvonással nem járó szankciók* fogalma – a leginkább neutrális kifejezésként – nem jelent egyebet, mint azt, hogy a szankciót nem intézményben hajtják végre. Az *alternatív szankciók* fogalmának használata a büntetőpolitikában az e szankciók börtönnépességet csökkentő hatásával kapcsolatos várakozásokat jelzi. A *közösségi szankciók* szóhasználat viszont arra utal, hogy a büntetőpolitika alakítója közösségi forrásokra épít a szankció végrehajtása során. A közösségi szankciók előbb a rövid tartamú szabadságvesztés kiváltását célozták, majd a szankciók hitelességét és hatékonyságát fokozták.

Az elmúlt száz évben az alternatív szankcióknak három hulláma volt megfigyelhető a büntető igazságszolgáltatásban. A 19-20. század fordulóján átalakult a fiatalkorúak igazságszolgáltatási rendszere, középpontba helyezve a patronázst és a javító eszmét. Ebben az

²¹ BORBÍRÓ, A. – KISS, A. – VELEZ, E. – GARAMI, L. (szerk.) II. (2009): 157-159.

időszakban jelentek meg a szabadságelvonással nem járó szankciók első formái: a pártfogó felügyelet és a pénzbüntetés. A szabadságelvonással nem járó szankciók második hulláma az 1970-es évekre tehető, elsősorban az ekkor tapasztalható krízisek hatására: tapasztalati krízis (ezeket azok a kutatási eredmények idézték elő, amelyek megkérdőjelezték a rehabilitációs kezelés hatékonyságát), forrás krízis (amelyet a növekvő börtönnépesség okozott a büntetés-végrehajtási intézményekben) és elméleti krízis (amelyet a kezelő intézmények széles diszkréció alkalmazási felhatalmazása idézett elő). Az új megoldások keresését a börtönbüntetés nevelő hatásából való kiábrándulás és a magas börtönnépesség ösztönözte, ezért ebben az időben – az első hullámhoz hasonlóan – elsősorban a rövid tartamú szabadságvesztések kiváltása volt a cél. E fejlődési szakasz első fázisában jelentek meg a szabadságvesztés alternatívái: a felfüggesztett szabadságvesztés és a közérdekű munka büntetés. Az új szankciók kettős célt követtek: egyes formái továbbra is a rehabilitáció szolgálatában álltak, más formái a büntető útról eltereléssel vagy az „olcsóbb” szankciókkal a költségek csökkentését szolgálták. Az alternatív szankciók harmadik hulláma az 1980-90-es évekhez köthető. Ekkor többféle új jelenség is tapasztalható volt a szabadságelvonással nem járó szankciók fejlődésében:

- egyrészt megjelentek a felügyeleti- és kontrollelemeket jobban érvényesítő új szankcióformák (pl. házi őrizet), majd a technikai fejlődés következtében az ellenőrzés egyre kifinomultabb eszközei (pl. elektronikus felügyelet, műholdas követési rendszerek);
- másrészt a büntető igazságszolgáltatás területén is kibontakozott a menedzsment szemlélet és követelmény lett a szankciók hatékonyságának értékelése;
- harmadrészt a büntető igazságszolgáltatás költségeinek mérséklése érdekében egyre több diverziót szolgáló jogintézményt fogalmazott meg a jogalkotó. Az elterelés eszközei között tűntek fel a költségek hatékony csökkentésére képes és az eljárás konstruktív befejezését is szolgáló helyreállító igazságszolgáltatási módszerek.

Az 1990-es években a közösségi büntetések új generációja jelent meg. Ezek részben hatékonyabban képesek betölteni a szigorodó büntetőpolitikai elvárásokat, részben a technikai fejlődés új eredményeit is tükrözik. A szabadságelvonással nem járó szankciók végrehajtásában egyre inkább megerősödtek a kontroll elemek, és egyre gyakoribbá vált, hogy a szabadságelvonással nem járó szankciók különböző formáinak együttalkalmazási feltételeit teremtették meg a jogalkotók. Az 1980-as években formálódó büntetőpolitikai elképzelésekbe ugyanis e szankciók

represszív elemeinek erősítése illeszkedett. Ezt mutatta az intenzív felügyeleti formák megjelenése. Hasonlóan értékelhető az alternatív szankciók körében az úgynevezett „kombinált szankció”, amely a pártfogó felügyelet és a közérdekű munka elemeit vegyíti.

Az alternatív szankciók megjelenése után száz évvel nyilvánvalóvá vált, hogy az út másfelé is vezethet: a büntetés-végrehajtási intézetekben végzett rehabilitációval kapcsolatos várakozások nem teljesültek, és mintha a világ újra hinne a börtönbüntetés hasznában. Ugyanakkor – bár csak a büntető igazságszolgáltatás margóján – megjelent a helyreállító igazságszolgáltatás, lehetőséget adva a reszocializáció újraértelmezésére. A közösségi szankciók helyét keresve a büntetési rendszerben *Kerecsi Klára* megállapította, hogy az elmúlt 30-40 évben a szabadságvesztésre, a pénzbüntetésre és a feltételes elítélésre épülő szankciórendszer átalakult. A szankciólista olyan büntetésekkel egészült ki, mint az intenzív pártfogás, a közérdekű munka, a kompenzáció, a helyreállítás, a mediáció vagy a vezetői engedély visszavonása. Ide sorolhatók a képzési kurzusok, a magatartás tudatos befolyásolásának megtanulását célzó tréningprogramok, különösen a drogos és a szexuális bűncselekményt elkövetőkkel szemben. A szankciórendszer elemeivé váltak a felügyeletet és részvételt előíró szankciók, a pártfogói szálláson és nappali foglalkoztatásban való részvétel, az intenzív vagy fokozott pártfogó felügyelet, a kijárási tilalom, a házi őrizet, az elektronikus felügyelet, az ítélethozatal elhalasztása felügyelet alá helyezéssel, a kombinált intézkedés (amely az előbbiek két vagy több elemét együttesen tartalmazza), és számtalan más megoldás. Az alternatív szankciók körében megfigyelhető a civiljogi megoldások „beszivárgása” a büntetőjog, illetve a büntetőeljárás területére.

A közösségi szankciók fogalmát az Európa Tanács Ajánlása [Recommendation No.R (92) 16] definiálja: *„büntetések és intézkedések, amelyek az elkövetőt nem szakítják ki a közösségből, de szabadságkorlátozó elemeket tartalmaznak különböző feltételek vagy kötelezettségek előírása révén, és amelyet egy erre feljogosított szervezet hajt végre”*. Az ENSZ szabadságelvonással nem járó szankciókkal kapcsolatos minimumszabályai (az úgynevezett Tokiói Szabályok) az alábbi szankcióformákat sorolják a közösségi szankciók körébe:

- szóbeli szankciók: megrovás, figyelmeztetés;
- feltételes elítélés;
- státusz-büntetések;
- gazdasági és pénzügyi szankciók: pénzbüntetés, napi tételes pénzbírság;

- elkobzás, kisajátítás;
- sértett kompenzálása;
- felfüggesztett büntetés vagy próbára bocsátás;
- feltételes szabadságra bocsátás vagy bírói kontroll;
- közérdekű munka;
- nappali foglalkoztató látogatásának elrendelése;
- házi őrizet;
- nem zártintézeti keretek között végrehajtott kezelés;
- a fentiek kombinációja.

A szabadságelvonással nem járó szankciókat a büntetés-végrehajtás szakaszában is alkalmazhatják:

- eltávozás engedélyezése, vagy félutas házban letöltött büntetés;
- munkavégzési vagy oktatási célból engedélyezett eltávozás;
- feltételes szabadságra bocsátás különböző formái;
- a szabadságvesztés tartamának csökkentése;
- kegyelem.

A szabadságelvonással nem járó szankciók egyes típusai közösségi büntetésként is megfogalmazhatók, ha három feltétel együttesen fennáll: egyrészt a szabadságvesztés alternatívájaként szolgálnak (végrehajtásuk nem intézményi formában, hanem a közösségben zajlik), másrészt szabadságkorlátozó és támogató elemeket egyaránt tartalmaznak, harmadrészt a végrehajtás tartama alatt folyamatos és aktív kapcsolat van a pártfogó szolgálattal vagy a jogkövetkezmény végrehajtásáért felelős szervezettel. A közösségi büntetéseket ugyan a szabad élet körülményei között hajtják végre, de az elítéltet számos kötelezettség terheli. A szabadságvesztéstől tehát az különbözteti meg, hogy nem szabadságelvonást, hanem (csak) szabadságkorlátozó elemeket tartalmaz. A pénzbüntetés, illetve az egyéb gazdasági jellegű szankciók sem veszik el az elítélt szabadságát és anyagi jellegű korlátozást tartalmaznak. Hiányzik azonban belőlük a közösségi büntetések immanens eleme: az aktív (személyes) kapcsolat a büntető igazságszolgáltatás valamely szereplőjével a szankció végrehajtása alatt, és a végrehajtáshoz a közösségi források és szereplő bevonása sem szükséges. Ugyanez az elem hiányzik az elektronikus felügyeletnél és a házi őrizetnél is, amelyben ugyan van kapcsolat a büntető igazságszolgáltatás szereplőjével, de ez a kapcsolat nem kétoldalú aktív kapcsolat, hanem egyoldalú passzív magatartás, az ellenőrzési technika eltűrése. A közösség elköteleződése és bevonása a végrehajtásba a sine qua non-ja a közösségi szankcióknak – különösen a közérdekű munkának, a foglalkoztatási programoknak és a

sértett részvételével megvalósuló szankcióknak –, éppen erre a jellegzetességre tekintettel helyénvaló a közösségi szankciók megjelölés. Idetartoznak a közösségi büntetések „hibrid formái”, amelyek a rövid tartamú szabadságvesztést kombinálják a szabadságelvonással nem járó közösségi szankció résszel.

A szabadságelvonással nem járó szankciók büntetési filozófiájában az elmúlt két évtizedben jelentős átalakulás következett be, és megváltoztak azok a célok, amelyek a szabadságelvonással nem járó szankciók alkalmazásához társulnak. Az átalakulást megkönnyítette, hogy az új típusú büntető szankciók igen flexibilisek, amelyet a jogalkotók többféle szankció vagy szankcióelem kombinálási lehetőségének megteremtésével értek el. Bizonyos típusok (pl. csizmatábor, házi őrizet, elektronikus felügyelet) kizárólag a fegyelmezés és a magatartáskontroll szolgálatában állnak. A rehabilitációt felváltotta a felügyelet, vagy legalábbis jelentősen megerősödött a kontrollelemek alkalmazása a végrehajtás során. A munkabüntetéseknel a rehabilitáció szándéka is eltűnt a szankcióból, a felügyelet manapság a fegyelmezéssel párosul, amelyet a végrehajtási szabályok megszegése esetén követendő szabályszegési eljárás szigorodása is mutat. Ezek ugyanis azok az elemek, amelyeket jól lehet „mérni”, ezért a menedzsment-szemlélet kívánalmaihoz igen jól illeszkednek.

Európában az elmúlt két évtizedben egyre határozottabban különböztetik meg egymástól a súlyos, illetve a közép-súlyos és enyhe kriminalitás kezelésére szolgáló eszközrendszert. A büntető igazságszolgáltatás eszközrendszerében ez különösen két területen érzékelhető:

- a *diverzió*, azaz a büntető igazságszolgáltatás rendszerén kívüli, illetve a formális büntetőeljárás lefolytatásától mentesítő megoldásokban; és
- az *alternatív/közösségi szankciók*, azaz a büntető igazságszolgáltatás rendszerén belüli, a szabadságvesztés kiváltására szolgáló, illetve a szankciók hatékonyságát fokozó konstruktív módszerekben.

Az elterelés és az alternatív szankciók megjelenése jelentősen átalakította az alkalmazható jogkövetkezményeket a büntető igazságszolgáltatás „bemeneti”, „bíróági” és „büntetés-végrehajtási” szakaszaiban.²²

²² BORBÍRÓ, A. – KISS, A. – VELEZ, E. – GARAMI, L. (szerk.) II. (2009): 170-182.

Az elméleti áttekintés után vizsgáljuk meg, hogy a hatályos magyar joggyakorlat milyen intézményeket, milyen módon alkalmaz a helyreállító és közösségi szankciók közül.

III. Jóvátételi gondolat napjainkban hazánkban

A következő fejezetben a jelenleg rendelkezésünkre álló, helyreállító szemléletű hazai intézményeket mutatom be. Képzeltbeli utazásunkhoz a hatályos büntető igazságszolgáltatás rendszerében a „klasszikus útvonalterv”-hez képest több „alternatív útvonal” kínálkozik a Büntetőeljárásról szóló törvény²³ (a továbbiakban: Be.) által biztosított lehetőségek alapján. Minden szabadságvesztésen kívüli szankciót alternatív megoldásnak tekintek annak érdekében, hogy valamennyi, a helyreállító igazságszolgáltatás gondolatrendszerébe illeszkedő intézményt be tudjak mutatni. Az alternatív szankciók ezen tág értelemben vett meghatározását támasztja alá az a jogtechnikai megoldás is, hogy Büntető Törvénykönyvünk²⁴ (a továbbiakban: Btk.) a Különös Részben a bűncselekményeket főszabályként szabadságvesztéssel rendeli büntetni, és az Általános Részben található meg az az átvezető szabály, amely szerint ha a büntetési tétel felső határa háromévi szabadságvesztésnél nem súlyosabb, akkor szabadságvesztés helyett elzárás, közérdekű munka, pénzbüntetés, foglalkozástól eltiltás, járművezetéstől eltiltás, kitiltás, sportrendezvények látogatásától való eltiltás vagy kiutasítás, illetve e büntetések közül több is kiszabható.²⁵ A Btk. Kommentár szerint, ha szabadságvesztéssel fenyegetett ugyan a bűncselekmény, azonban annak felső határa a törvény szerint egy, két vagy három év, akkor a szabadságvesztés helyett – enyhítő szakasz nélkül – kiszabható bármely más büntetés vagy azok közül több is.²⁶ A Btk. indokolása értelmében a büntetőjogi jogkövetkezmények kialakítását az határozza meg, milyen feladatot kell a szankciórendszernek betöltenie. A rosszallást is maga után vonó arányos viszonzás és a prevenció mellett mára elfogadottá vált az, hogy a büntetőjogi jogkövetkezmény a sértett, illetve a megsértett közösség kiengesztelését is szolgálja. A törvénynek ezért az a kifejezett célja, hogy nagyobb teret biztosítson a helyreállító eszközrendszernek. Ennek megfelelően, a súlyos bűncselekmények esetén, illetve a fokozottan veszélyes elkövetőkkel szemben az állami büntetőhatalmat megtestesítő

²³ 1998. évi XIX. törvény a Büntetőeljárásról (a továbbiakban: Be.)

²⁴ 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről (a továbbiakban: Btk.)

²⁵ 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről 33. § (4) bekezdés

²⁶ KÓNYA, I. (szerk.) (2013): 167.

büntetőjogi szigort kell érvényesíteni, míg a kisebb súlyú bűncselekmények esetében a sértetti érdekeket az állam büntetőigénye elé kell helyezni és az elkövetőt jóvátételre kell ösztönözni.²⁷

A büntetőeljárás menetében a következő kronológiai sorrendben merülhetnek fel tehát a hagyományostól eltérő megoldások: a nyomozás befejezését követően közvetítői eljárásra és a vádemelés elhalasztására, valamint – az oportunitás elvének gyakorlati megvalósulásaként – a vádemelés részbeni mellőzésére kerülhet sor.

Közvetítői eljárásra (mediáció) utalja az ügyet az ügyész tevékeny megbánás esetén, és amennyiben a közvetítői eljárás eredményesen zárul, akkor büntetőeljáráson kívül oldódik meg az ügy.²⁸ A közvetítői eljárást az illetékes megyei (fővárosi) igazságügyi szolgálat folytatja le. A tevékeny megbánás intézményét a Btk. büntethetőséget megszüntető okként határozza meg, melynek során az elkövetőnek közvetítői eljárás keretében lehetősége nyílik arra, hogy a bűncselekménnyel okozott sérelmet jóvátegyje.²⁹ Büntető ügyben történő mediációra az eljárás későbbi szakaszában is sor kerülhet: a bíróság a tárgyalás előkészítése során felfüggesztheti az eljárást és közvetítői eljárásra utalja az ügyet³⁰, illetve az elsőfokú tárgyalást elnapolhatja közvetítői eljárás okán³¹.

Vádemelés elhalasztása esetén az ügyész a vádemelést abban az esetben halasztja el, ha ennek a gyanúsított jövőbeni magatartásában mutatkozó kedvező hatása feltételezhető, ezért „ügyészi próbára bocsátásnak” is tekinthető. A vádemelés elhalasztása az ügyész diszkrecionális jogköre három évi szabadságvesztésnél nem súlyosabb büntetéssel büntetendő bűncselekmény esetén, valamint különös méltánylást érdemlő esetben öt évi szabadságvesztésnél nem súlyosabban büntetendő bűncselekmény esetén. A kábítószerrel visszaélés, valamint a tartási kötelezettség elmulasztásának enyhébb eseteiben azonban a vádhalasztás törvény erejénél fogva kötelező.³² A törvényben meghatározott bűncselekmények esetén a diverzió kogens szabálya nagyon hatékony eszköz a jogalkotó részéről, hogy a jogalkalmazót a vádemelés elhalasztására ösztönözze. A Btk. Általános Részében intézkedésként szabályozott megrovás, próbára bocsátás, jóvátételi munka és pártfogó felügyelet, valamint a felfüggesztett és a feltételes

²⁷ VASKUTI (2013): 385.

²⁸ 1998. évi XIX. törvény a büntetőeljárásról 221/A. §

²⁹ 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről 29. §

³⁰ 1998. évi XIX. törvény a büntetőeljárásról 266. § (3) bekezdés c) pont

³¹ 1998. évi XIX. törvény a büntetőeljárásról 287. § (1) bekezdés

³² 1998. évi XIX. törvény a büntetőeljárásról 222. §

szabadságvesztés intézménye szintén egyfajta „alternatív út”-nak tekinthető a büntetőeljárás menetében.

Próbára bocsátás esetén a bíróság a büntetés kiszabását próbaidőre elhalasztja, ha alaposan feltehető, hogy a büntetés célja így is elérhető.³³ A gyakorlatban ez úgy jelenik meg, hogy az ügyész vádat emel, a bíróság megállapítja a bűnösséget, de a büntetés kiszabását próbaidőre elhalasztja.

A *jóvátételi munka* a Btk. által 2013. július 1-től bevezetett új intézmény a szankciórendszerben. A jóvátételi munka a próbára bocsátás sajátos formája, nem büntetés, hanem a büntetés kiszabásának elhalasztása. A sikeresen elvégzett jóvátételi munka a büntetés kiszabásának kiváltását eredményezheti.³⁴

A *szabadságvesztés végrehajtása próbaidőre felfüggeszthető*, ha – különösen az elkövető személyi körülményeire figyelemmel – alaposan feltehető, hogy a büntetés célja annak végrehajtása nélkül is elérhető.³⁵ Felfüggesztett szabadságvesztés esetén az ügyész vádat emel, a bíróság ítéletében megállapítja a bűnösséget és kiszabja a szabadságvesztés büntetést, de annak végrehajtását felfüggeszti.

A bíróság a határozott ideig tartó szabadságvesztésre ítéltet *feltételes szabadságra* bocsátja, ha alaposan feltehető, hogy a büntetés célja további szabadságelvonás nélkül is elérhető.³⁶ Feltételes szabadságra bocsátásra úgy kerülhet sor, hogy az ügyész vádat emel, a bíróság ítéletében megállapítja a bűnösséget és kiszabja a büntetést, az elítélt a szabadságvesztés letöltését megkezdi, de nem tölti ki teljesen. A vádemelés elhalasztásának tartamára, a feltételes szabadság tartamára, a próbára bocsátás próbaidejére, a jóvátételi munka előírása mellett és a szabadságvesztés felfüggesztésének próbaidejére *pártfogó felügyelet* rendelhető el, ha mindezek eredményes elteltéhez az elkövető rendszeres figyelemmel kísérése szükséges.³⁷

A *közérdekű munka büntetés*³⁸ – mint a „közösségi büntetés”-nek a részvételi eleme miatt leginkább megfelelő szankció – célja az, hogy az elítélt az elkövetett bűnét a köz javára végzett munkával jóvátegye.³⁹

³³ 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről 65. §

³⁴ BELOVICS, E. (2012): 419.

³⁵ 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről 85-88. §

³⁶ 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről 38-40. §

³⁷ 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről 69-71. §

³⁸ 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről 47-49. §

³⁹ KÓNYA, I. (szerk.) (2013): 190. oldal

IV. A helyreállító szankciók pszichológiai háttere

A helyreállító igazságszolgáltatás a „lelkiismereti/pszichológiai elemet” erősíti a büntetés értelmezésében, a jogi elemek helyett a pszichológiai elemekre helyezi a hangsúlyt. Jól illeszkedik ahhoz az igényhez, amely az emberi érzelmek és a bűncselekmény, a büntetés, illetve a társadalmi kontroll közötti kapcsolat fontosságát hangsúlyozza.⁴⁰ Az említett lelkiismereti/pszichológiai aspektus már *Cesare Beccaria* 1764-ben megjelent, *A bűnökről és a büntetésekről* című alapművében is megtalálható volt. *Beccaria* szerint a büntetés célja kizárólag az lehet, hogy a bűnös ne okozzon újabb károkat polgártársainak, és másokra is visszatartó hatást gyakoroljon. Ennek érdekében olyan eszközöket kell alkalmazni, amelyek a legmélyebben és a legtartósabban hatnak az emberek lelkiületére. A helyreállító igazságszolgáltatás koncepciójába illeszkednek *Beccaria* azon megállapításai is, hogy a büntetés annál igazságosabb és hasznosabb, minél közelebb esik időben a cselekmény elkövetéséhez, valamint a bűnözés legerősebb ellenszere nem a büntetések kegyetlensége, hanem azok elmaradhatatlansága. *Beccaria* a büntetésen túlmenően szükségesnek tartotta a prevenció szempontjából az erény megjutalmazását is, ezért lényeges eszköznek és lehetőségnek tartotta a nevelést.⁴¹

A közösségi alapú helyreállító szankciók melletti további nyomatékos érvként érdemes felhívni a figyelmet azokra a káros következményekre, amelyek a szabadságvesztéshez fűződnek. Ehhez nyújt szemléletes segítséget *Fiáth Titanilla* magyar börtönpszichológus 2012-ben megjelent *Börtönkönyv, kulturális antropológia a rácsok mögött* című munkája. A pszichológus két csoportba sorolja az elítélteket: míg az alapvetően pszichiátriai problémáktól mentes, jó megküzdési technikákat alkalmazó fogvatartottak az idejük strukturálásában érdekeltek, addig a rosszul megküzdők – a negatív érzelmek túlsúlyával, beilleszkedési problémákkal és szuicid kísérletekkel jellemezhető fogvatartottak – a büntetés idejét permanens szenvedésként élhetik át. Az egyik legfontosabb különbség a két csoport között, hogy a gyengén megküzdők a büntetést elpocsékolt időként fogják fel az életútjuk egészét tekintve. Úgy vélik, egyfajta törés keletkezett az élettörténetükben: a büntetés ideje afféle „zárójeles idő”, „nem a valódi élet”. Az „igazi idő” odakinn kezdődik majd újra. Sokan olyannyira nem veszik számításba a bent töltött éveket, hogy a valódi életkorukról is megfeledkeznek. Shadd Maruna brit kriminológus szerint az

⁴⁰ GÖNCZÖL, K. – KEREZSI, K. – KORINEK, L. – LÉVAY, M. (2006): 682.

⁴¹ Uo. 48-49.

„öntudatlanság híveivel” szembeállítható „jó megküzdők” „jóvátételi vagy megváltás-narratívák” segítségével alkotják meg vagy mesélik újra élettörténetüket. Azoknak, akik képesek megbirkózni a börtönélettel, gyakran megváltozik az „énelményük” is: képesek lesznek új, a múlttól viszonylag független identitás felvételére (például az autótolvaj szakmát tanul, és úgy gondolja, hogy a jövőben a bűnözés helyett szakácsként fog boldogulni). A múlttal való szakítás azonban akkor válik hasznosíthatóvá, ha párhuzamosan megteremtődik a folytathatóságba, vagyis a jelen és a jövő közötti folytonosságba vetett hit is. A jó megküzdők tehát olyan cselekvésekkel jellemezhetőek a zárt intézetekben, amelyekről úgy gondoljuk, hogy nem csupán a bentlét alatt értelmesek, hanem amelyeknek az életút egészét figyelembe véve is lehet jelentőségük. A hibernáltsággal” szembeni küzdelmet számos fronton megvívhatják az elítéltek. Akad olyan elítélt, aki az ítéletét amiatt tartotta kihagyhatatlannak az élettörténetében, mert a tapasztalat, hogy képes volt túlélni a poklot is, megerősítette az önmagába vetett hitét, az énhatékonyság észlelését. Ezt a jelenséget a következő példával szemléltette a börtönpszichológus: egy drogpreevenció csoport-foglalkozáson a traumatikus emlékek törlésére irányuló tudományos kísérletet megvitatta a résztvevőknek nagyobb hányada állította azt, hogy nem élne a negatív memóriatartalmak törlésének lehetőségével. Elfogadták ugyanis, hogy az olyan keserű tapasztalatok, mint a börtönben töltött évek, gazdagították a személyiségüket, önismeretüket azáltal, hogy valamennyire megtanultak különbséget tenni „jó” és „rossz” között.⁴² Azok az elítéltek azonban, akik a „rosszul megküzdők” közé tartoznak, olyan sérüléseket szenvedhetnek szabadságvesztésük alatt, amelyek alternatív büntetéssel elkerülhetőek lettek volna. Ehelyett, az adekvát, jó büntetés kérdésének felmerülésekor kell utalnunk a dolgozat mottójára: *„A büntetés szükséges rossz, de nem szükséges, hogy csak rossz legyen.”* (Noll, P.)

A szabadságvesztés káros hatásai nemcsak az elítélteket érintik, hanem az elítéltek családtagjait is. Azok a gyerekek szenvedik meg leginkább a szabadságvesztés büntetést, akiknek a szülei börtönben vannak, és emiatt kerülnek állami gondozásba vagy gyámság alá. A Magyarországon fogvatartott közel 18 ezer emberhez legalább 40 ezer gyermek sorsa kapcsolódik közvetlenül, akik nem tehetnek a szülők által elkövetett bűncselekményről, akiknek a szülő bebörtönzése legalább akkora büntetés, akik mellett nincs ott a szülő, mikor igazán szükségük lenne rá, akiket stigmatizál a társadalom, és ujjal mutogatnak rájuk, mert apjuk-

⁴² FIÁTH, T. (2012): 50-53.

anyjuk börtönben van. Mind a szülőknek, mind a gyerekeknek segítségre lenne szükségük ennek a helyzetnek a kezelésére, de ez a segítség a legtöbb esetben sehonnan sem érkezik. E hiány pótlására dolgoztak ki egy évek óta tartó reintegrációs meseterápiás programot börtönbüntetésüket töltő asszonyok és gyermekeik számára. A Heves Megyei Büntetés-végrehajtási Intézetben 2010 végén zárult a program első fázisa, amikor 38 fogvatartott közel 80 hangüzenetet küldhetett ki a hozzátartozói részére. Az ezt követően új cél Egerben a társadalmi jóvátétel érvényesülése volt. Az önként csatlakozó fogvatartottak havi rendszerességgel terápiás foglalkozást tarthattak az Egri Fogycatáros Gyermekekoththonban élő gyermekek részére. A kezdeményezés ezzel magasabb szintre tudott emelkedni, hiszen a családi kapcsolatok erősítésén túl a rászorultaknak nyújtott segítség, valamint a társadalmi jóvátétel is megjelent a célkitűzések között.⁴³ A program nagyon jól működik, de nem biztosítható valamennyi elítélt és gyermeke részére, ami újabb okot szolgáltat a szabadságvesztéssel nem járó szankciók szélesebb körű alkalmazására.

A bűn–büntetés és megbánás–megbocsátás erkölcsi problémáival kapcsolatban szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy ezek a kérdések nemcsak az elkövetőt, hanem az áldozatot is érintik. Az áldozat – és egyúttal az elkövető – pszichés/lelki érdekeire fókuszál *Barabás A. Tünde* is a büntetés-végrehajtásban megvalósuló mediáció szükségességét hangsúlyozva, és két konkrét esetet ismertetett erről. Az egyik esetben a sértett úgy nyilatkozott, hogy 4 évvel azt követően, hogy betörték a lakásukba, még mindig félelemmel tér haza. Nem akarja elhinni, hogy ez velük megtörténhetett és nem érti, hogy miért őket választották. A másik esetben emberölés miatt 25 év szabadságvesztésre elítélt fogvatartott a szabadulása előtt 8 hónappal nyilatkozott úgy, hogy élénken emlékszik a sértett fiára. Nem tudja, hogy mit gondolhat róla, de ha találkozhatna vele, elmondaná neki, hogy sajnálja, ami történt, nem így akarta volna és az ő élete is ráment erre. A két eset a bűncselekmény különböző szereplőinek véleményét mutatta be, azonban mind a sértettben, mind az elkövetőben szorongás és bizonytalanságérzés volt. A sértett hosszú idővel az elkövetés után is válaszokat keres arra, miért éppen őt/őket választotta az elkövető, és kérdéseit a hatóságok nem tudták megválaszolni. A másik ügy elkövetője sokat gondol az áldozatára és annak családjára. Fél a jövőtől, a szabadulása utáni tisztázatlan helyzettől és attól is, hogy a közösségben – amelybe visszatér –, találkozhat az áldozat rokonaival, akikkel szembe kell néznie. Eközben lehet, hogy az

⁴³ BOLDIZSÁR, I. – LUZSI, M. – JUHÁSZ, A. (2014): 37-49.

áldozat családtagjai otthon szoronganak, hogy nemsokára szabadul az elkövető. *Barabás A. Tünde* szerint, ami megtörtént, az nem változtatható meg, de javítható az élet minősége, ha a fájdalom, félelem és szorongás – amely érzések a bűncselekmény után alakultak ki – oldódik, mert az érintettek válaszokat kaphattak kérdéseikre, kifejezhetik megbánásukat, szembenézhetnek önmagukkal és a tettel. Tény, hogy a büntetés-végrehajtási szakban történő találkozáskor, amikor már sok idő eltelt a bűncselekmény óta, különös figyelemmel kell eljárni az érintettek megkeresésekor. Ugyanakkor a tapasztalatok szerint minél súlyosabb a bűncselekmény hatása az érintetteknek, annál inkább szükséges a mediáció. Az áldozatok ismételt áldozattá válásához vezethet, ha ilyen eseteknél kizárják a megbeszélés, megtérítés, megbocsátás lehetőségét. A szerző mindezen okokból indokoltnak tartja a mediáció lehetőségének kiterjesztését súlyosabb bűncselekmények esetén és a büntetés-végrehajtás szakaszában is, hiszen a mediáció célja elsődlegesen az elkövető felelősségvállalásának felébresztése és erősítése.⁴⁴

Az adekvát, jó büntetéssel kapcsolatban *Nils Christie* norvég kriminológus 1991-ben készült munkája meghatározó jelentőséggel bír. A *Fájdalom korlátai* című írásában arra hívta fel a figyelmet, hogy a fájdalmat nem kell feltétlenül elkerülni, az nem feltétlenül rossz. Sőt, a szerző mindezt tovább gondolva merészen kimondta, hogy a probléma, a konfliktus, nem biztos, hogy rossz dolog. A norvég kriminológus egyik alaptétele, hogy az ember okozta fájdalom csökkentéséért küzdeni kell. Ezzel ellentétes álláspontok szerint a fájdalom nemesít. Az emberek érettebbé válnak tőle, újjászületnek, bölcsőbbek lesznek, s csillapodtával nagyobb örömet éreznek. Egyes hitrendszerek szerint még Istenhez vagy a mennyországhoz is közelebb kerülnek. Lehet, hogy sokan megtapasztalták ezeket az áldásos hatásokat. De sokan az ellenkezőjét is: a fájdalom megakasztja a személyiség fejlődését, lealjasítja az embert, gonosszá teszi. *Nils Christie* álláspontja az, hogy ha nem vagy biztos a dolgokban, akkor inkább ne okozz fájdalmat, és csak annyi fájdalmat okozz, amennyi elkerülhetetlen. Keresnünk kell nemcsak az alternatív büntetéseket, hanem a büntetés alternatíváit is. Gyakorta felesleges reagálni a vétségre: az elkövető is tudja, hogy helytelenül cselekedett, meg a környezete is. A deviancia nagyrészt önkifejező jellegű: ügyetlen kísérlet arra, hogy a tettes közöljön valamit. Legyen hát a büntett valódi párbeszéd kiindulópontja, ne pedig hasonlóképpen szerencsétlen válasz egy adag fájdalom formájában. Olyan társadalmi rendszereket kell kialakítani, melyekben lehetővé válik a párbeszéd. Egyes társadalmakban

⁴⁴ BARABÁS, A. T. (2011): 98-114.

bizonyos cselekedeteket magától értetődően bűncselekménynek tekintenek, másutt olyan a berendezkedés, hogy ugyanezekben az aktusokban inkább az érdekkonfliktusok kifejeződését látják. Ha csökkenteni szeretnénk az embernek ember által okozott fájdalmát, az utóbbi rendszerek mellett kell letennünk a voksot. A szerző véleményét a következőképpen foglalja össze: olyan társadalmi rendszereket kell létrehozunk, melyekben a társadalmi ellenőrzés céljából okozott fájdalom a lehető legkisebb szintre csökken. A bánat elkerülhetetlen, az ember alkotta pokol viszont nem az. Mindennek indoklására *Christie* arra hivatkozik, hogy egyes kevésbé fejlett országokban polgári törvénykezés folyik ott, ahol mi büntetőjogot alkalmazunk. Elsősorban olyan társadalmakban kényszerülnek az emberek mellőzni a kényszert, ahol nincs erős központi hatalom, gyenge az állam vagy messze vannak a képviselői. Akkor hát mit tesznek helyette? A legfontosabb: ne higgyük, hogy a konfliktusokat mindenáron meg kell oldani. A megoldások keresése puritán, etnocentrikus koncepció. A kriminológus megmutatja nekünk, hogy formálódott saját szemlélete: élete nagy részében – amíg csak kevesen a tudtára nem adták –, természetesnek vette, hogy a végkifejlet csak valamiféle megoldás lehet. Aztán egy ideig alternatív fogalomba kapaszkodott: „konfliktusmenedzselés”. Ez nagyon messze esik a részvétel fogalmától. Lehet, hogy a konfliktusoknak van megoldásuk, de együtt is lehet élni velük. A „konfliktuskezelés” talán szerencsésebb szó, a legjobb viszont „a konfliktusban való részvétel”. Ez a kifejezés nem a végeredményre, hanem a cselekvésre irányítja a figyelmet, ugyanis lehet, hogy a részvétel fontosabb, mint a megoldás. *Nils Christie* következtetése az, hogy nem biztos, hogy a konfliktus „rossz dolog”. Tekinthejtük értéknek is, amit nem szabad elpusztítani. A konfliktus a modern társadalomban inkább hiánycikk, nemhogy bővében volnánk. Fennáll a veszélye, hogy elveszíthetjük vagy ellopják tőlünk. A bűnügy áldozata a mi társadalmunkban kétszeresen is vesztes. Egyrészt a tettel szemben, egyszer meg az állammal szemben, ugyanis kizárják abból, hogy részt vegyen saját konfliktusainak kezelésében. Eltulajdonítják a konfliktusát és a lopást hivatásosok hajtják végre.⁴⁵

Záró gondolatok

Tovább gondolva a *Fiáth Titanilla* börtönpszichológus által alkalmazott csoportosítást – „jóll megküzdők” és „rosszul megküzdők” –, ha a

⁴⁵ CHRISTIE, N. (1991): A fájdalom korlátai, Budapest, Európa Kiadó

szabadságvesztés büntetésüket töltő elítéltek között is vannak olyanok, akik önértékelésükben megerősödve tudnak kikerülni büntetésükből, mennyivel inkább így kell lennie ennek a helyreállító szankciók alkalmazása esetén. Az elmélet azonban fordítva is működik: ha még a szabad élet körülményei között is előfordul, hogy valakinek az életvezetése félresiklik, mennyivel nagyobb ennek a veszélye a szabadságvesztés büntetés végrehajtása során.

A szabadságvesztés büntetés létjogosultsága és szükségessége nem kérdéses, munkámmal csupán szeretném felhívni a figyelmet a közösségi alapú helyreállító szankciók és a „nagy rivális”, a szabadságvesztés helyes arányú alkalmazására. A célom az, hogy a szabadságvesztés büntetés és más szankciók értéke ne devalválódjon a helytelen, indokolatlan alkalmazás miatt. Ennek az általános veszélyére hívta fel a figyelmet *Elliot Aronson: A társas lény* című szociálpszichológiai munkájában. A szerző leírta, hogy a mindennapi életben folytatott vizsgálatok arról tanúskodnak, hogy azok a szülők, akik szigorú büntetést alkalmaznak, ezzel a magatartással rendszerint csak azt segítik elő, hogy gyermekeik szélsőséges módon agresszívek lesznek, illetve felnőttként személyes és politikai céljaik eléréséhez előnyben részesítik majd az erőszakos eszközöket.⁴⁶ A munkám elején utaltam arra, hogy a közösségi alapú helyreállító szankciók léte „nem új a nap alatt”, az ősközösségi társadalmakban széles körben alkalmazták a jóvátételt, és a szabadságvesztés büntetés egyeduralma az „egyenlőség eszméjét” hirdető polgári forradalmakkal köszöntött be. Az egyenlőség eszméjének diszfunkcionális hatására utalt *Nils Christie* a *Büntetésipar* című könyvében, melyben a szabadságvesztést a gazdasági életből vett példával, a pénzzel modellezi, és a pénzben olyan kondenzált, személytelen egységet lát, amely lehetővé teszi a modern társadalom működését. Aggodalma szerint „a modernitás megszünteti az autonómiát és az individualitást.”⁴⁷

A modern büntető igazságszolgáltatás kihívása és feladata, hogy kreatívan felfedezze és hatékonyan alkalmazza azokat a megoldásokat, amelyek abban segítenek, hogy a szabadságvesztést azon cselekmények és azon elkövetők esetében tudjuk alkalmazni, amikor a legsúlyosabb szankcióra van szükség és ezekben az esetekben a szabadságvesztés ténylegesen működőképes legyen, ne értékelődjön le a súlya az olyan cselekményekre való reagálásban, amelyek kezelésére van más, jobb módszer. Annak érdekében, hogy a közösségi alapú helyreállító szankciók

⁴⁶ ARONSON, E. (2008): 289.

⁴⁷ CHRISTIE, N. (2004): 172.

működőképeseek legyenek, hatékonyan be tudják váltani a hozzájuk fűzött reményeket, fel kell ismerni alkalmazhatóságuk korlátait. Kisegítő jelleggel, a büntető igazságszolgáltatás érzékenységi küszöbét csekély mértékben meghaladó cselekmények esetén, arra alkalmas elkövetői körben indokolt a közösségi büntetések térnyerése, amikor az állami büntetőhatalom érvényesítésének nehézkes és lassú mozgású, ugyanakkor a jogállamiság garanciarendszerét magában hordozó, költségigényes és nagy erővel lesújtó rendszerét nem érdemes mozgásba hozni. A hatékony büntető igazságszolgáltatás megvalósulásában központi kérdésnek az elkövető felelősségvállalásának felélesztését és erősítését tartom, ehhez pedig a helyreállító eszközök széles körű alkalmazása szükséges. A közösségi alapú helyreállító szankciók hivatása, hogy a bűncselekményekre adott reakcióinkkal meg tudjuk szakítani az erőszak körkörösségét, ahogy *Fellegi Borbála: Út a megbékéléshez* című könyvében fogalmaz.⁴⁸

Felhasznált irodalom

ARONSON, E. (2008): *A társas lény*, Budapest: Akadémiai Kiadó

BARABÁS A. T. (2004): *Börtön helyett egyezség? Mediáció és más alternatív szankciók Európában*, Budapest: KJK-Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó Kft.

BARABÁS A. T. (2011): *A mediáció lehetőségei a büntetés-végrehajtásban*, Budapest: Kriminológiai Tanulmányok 48.

BELOVICS, E. - GELLÉR, B. - NAGY, F. - TÓTH, M. (2012): *Büntetőjog I. Általános Rész*, Budapest: HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft.

BORBÍRÓ, A. - KEREZSI, K. (szerk.) (2009): *A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve I.*, Budapest: Fresh Art Design Kft.

BORBÍRÓ, A. - KISS, A. - VELEZ, E. - GARAMI, L. (szerk.) (2009): *A kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve II.*, Budapest: Fresh Art Design Kft.

BOLDIZSÁR, I. - LUZSI, M. - JUHÁSZ, A. (2014): „Felboldogulni”, a Heves Megyei Büntetés-végrehajtási Intézetben büntetésüket töltő asszonyok és gyermekeik reintegrációs meseterápiás programja, *Börtönügyi Szemle*, 3. szám

CHRISTIE, N. (1991): *A fájdalom korlátai*, Budapest: Európa Kiadó

⁴⁸ FELLEGI, B. (2009): *Út a megbékéléshez*, Budapest, Napvilág Kiadó, 20.

CHRISTIE, N. (2004): Büntetésipar, Budapest: Osiris Kiadó

CSÓTI, A. (2013): A magyar büntetés-végrehajtási szervezet múltja, jelene és jövője az új börtönügyi változások tükrében, Börtönügyi Szemle, 4. szám

FELLEGI, B. (2009): Út a megbékéléshez, Budapest, Napvilág Kiadó

FIÁTH, T. (2012): Börtönkönyv, kulturális antropológia a rácsok mögött, Budapest: Háttér Kiadó

GÖNCZÖL, K. – KEREZSI, K. – KORINEK, L. – LÉVAY, M. (2006): Kriminológia – Szakkriminológia, Budapest: Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft.

KABÓDI, Cs. – LŐRINCZ, J. – MEZEY, B. (2005): Büntetéstan alapfogalmak, Budapest: Rejtjel Kiadó

KEREZSI, K. (2006): Kontroll vagy támogatás: az alternatív szankciók dilemmája, Budapest: Complex Kiadó

KÓNYA, I. (szerk.) (2013): Magyar Büntetőjog. Kommentár a gyakorlat számára, Budapest: HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft.

SCHMEHL, J. (2013): Az új szabályozás főbb szakmai elemei és üzenetei, Börtönügyi Szemle, 4. szám

VASKUTI, A. (2013): A Büntető Törvénykönyv 2012-1978, Budapest: Complex Kiadó

Felhasznált online források

<http://helsinki.hu/pilot-eljaras-a-bortonok-tulzsufoltsaga-miatt>

<http://bv.gov.hu/ferohelybovites-a-budapesti-fegyhazi-es-bortonben-20150316>

<http://bv.gov.hu/ferohelybovites-a-kozep-dunantuli-orszagos-buntetes-vegrehajitasi-intezetben>

<http://bv.gov.hu/ferohelybovitesre-alkalmas-teruletet-keres-a-buntetes-vegrehajtas>

<http://bv.gov.hu/befogadtuk-az-első-felhivasra-jelentkezo-eliteltet>

<http://www.arsboni.hu/reintegracios-orizet-uj-lehetosegek-a-buntetes-vegrehajtasban.html>

Restorative sanctions in the criminal procedure

Summary

As a PhD student at the Department of Criminal Procedures and Corrections at Eötvös Lorand University, I deal with researching community service punishment and I intend to cure the problems involved when community sentences are carried out and to make the penal law system more effective. In my research I would like to call attention to the need of non-custodial sentences. I consider the taking of individual responsibility to be the most important thing when taking into account the carrying out of a sentence and the entire criminal procedure as a whole. In my opinion the people who become offenders in the criminal justice system are those, who due to family-, social-, economic or personality issues, lose their way in life-management. If we use restorative sanctions, moreover, community sentences with these people, we will help them to create and strengthen their individual responsibility.